

**PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR**

A DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

János Eszter Szidónia

**Kultur- und Literaturvermittlung
in der *Temesvarer Zeitung* (1871–1882)**

**Irodalomtudományi Doktori Iskola
Doktori Iskola vezetője: Dr. Hargittay Emil DSc., egyetemi tanár**

**Modern irodalomtudomány
Műhelyvezető: Dr. habil. Horváth Kornélia, egyetemi docens**

**Témavezető:
Dr. habil. Ujvári Hedvig, egyetemi docens**

**A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:
Prof. emeritus Dr. Vizkelety András, a bizottság elnöke
Prof. emeritus Dr. Fried István és Dr. habil. Bognár Zsuzsa, hivatalosan felkért bírálók
Prof. Dr. Szendi Zoltán és Dr. habil. Lőkös Péter, a bizottság tagjai**

Budapest, 2017

1. A kutatás előzményei, problémafelvetés

A disszertáció célja egy jelentős hagyománnyal rendelkező napilap, a *Temesvarer Zeitung* művelődés- és irodalomtörténeti értékének feltárása és dokumentálása, ami egyben a délkelet-európai német nyelvű regionális kultúrák és irodalmak, de mindenekelőtt a Bánság történetének feltárása szempontjából is rendkívül fontos kutatási kihívás. Ebből az okból is egyre inkább sürgető feladat kutatás tárgyává tenni a régióban megjelent német sajtóorgánumokat, illetve az egyes napilapok kulturális mellékleteit. A kutatás középpontjában a *Temesvarer Zeitung* tárcarovatának szisztematikus feltárása és értékelése áll, a vizsgálat hiánypótló szerepét pedig az is alátámasztja, hogy az 1871 és 1882 közötti, ún. Sternberg-korszakról mindmáig kevés szakirodalommal rendelkezünk.

Adolf Sternberg, az újság főszerkesztője nagy hangsúlyt fektetett a tárcarovat fellendítésére, különös tekintettel a lap hasábjain megjelenő irodalmi művekre, helyi jellegű cikkekre, az ún. „csevegésekre“. A kutatás tárgyát az újság azon szövegeinek a vizsgálata képezi, amelyek az osztrák, német, magyar és idegen nyelvű irodalmak közvetítését, a színházügyet, a különböző európai népek és szociális témák tárgyalását, valamint a nőkérdés különböző aspektusait érintik.

Az irodalom- és kultúráközvetítés módozatainak, a kulturális idegenség megjelenítésének és a kultúráközvetítés kérdéseinek vizsgálata mellett a kutatás azokkal a cikkekkel is kiemelt módon foglalkozik, amelyek a régió, a város bemutatásával, méltatásával vagy éppen hiányosságainak felsorolásával foglalkoznak. A „Plaudereien” megnevezésen kívül olyan szövegekről van itt szó, mint pl. *Temesvarer Genrebilder*, *Temesvarer Bagatellen*, *Temesvarer Raritäten*, amelyek esetében a címbeli eltérés ellenére a stílus nagyon hasonló, könnyed hangnemben, enyhén ironikusan, humorosan megfogalmazott szövegekben olvashatunk híradásokat, bírálatokat a városról. A *Temesvarer Zeitung* Adolf Sternberg által vezetett időszakának legfőbb jellegzetessége épp abban ragadható meg, hogy teret szentelt a város, a régió megjelenésének a lap „vonal alatti“ részében.

A városi élet felértékelődése a 19. század második felében egy modernizációs folyamat része volt. A városok vonzerejének gazdasági és politikai okai is voltak, egyrészt jobb megélhetési lehetőségeket biztosítottak, másrészt pedig a polgárság hatalmi pozíciója is megszilárdult. A társadalmi élet ezen változásainak a feltárására vállalkozik a kutatás a *Temesvarer Zeitung* tükrében.

2. A követett módszertan

A Bánság mint a Magyar Királyság többnemzetiségű régiója sok olyan vizsgálati lehetőséget tartogat, amelyek a kultúráközvetítés jelenségét hordozzák magukban. A heterogén szerkezetű régió és ennek fővárosa, Temesvár, évszázadok óta teret biztosítottak a különböző kultúrák találkozásnak. A Bánság a kulturális impulzusokat a mintául szolgáló Bécsből és a magyar fővárosból kapta, ennek ellenére a fővárosi centrummal összehasonlítva a perifériához tartozott.

A *Temesvarer Zeitung*ban végbemenő kulturális cserekapcsolatok kutatására a Michel Espagne és Werner Greiling által megalapozott „transfert culturel“ paradigmája szolgált elméleti és módszertani keretként. A nemzetitől a transznacionálisig, a homogenitástól a heterogenitásig, a centrumból a periféria irányába való elmozdulás megváltoztatta a határokat túllépő cserekapcsolatok kutatását is, amelyeket ilyenformán egymásra ható reciprocitásukban, folyamatukban és dinamizmusukban érdemes vizsgálni. Ebben a megváltozott kultúrafelfogásban a kultúra mint a fordítás és a jelentés-eltolódás folyamatos változásának helye jelenik meg, kontextustól függően.¹

A Temesvár és a fővárosok (Bécs, Budapest) közötti folyamatos cserekapcsolatok arra utalnak, hogy a Bánság német nyelvű napilapjának, a *Temesvarer Zeitung*nak tárcarovata kifejezetten alkalmas irodalom- és kultúratörténeti vizsgálatokra. A napilap szisztematikus feltárása hozzájárul a város és a régió sajtójának a kutatásához, ami ugyanakkor a tárcarovatról alkotott kép regionálisan differenciált kiteljesítéséhez és árnyalásához is vezet.

A vizsgálat során a következő kérdésfelvetéseket érvényesítettük: Milyen külföldi kulturális eseményeket közvetít az újság? Milyen szerzőket és műfajokat részesítenek előnyben a kiválasztott tárcákban? Mi motiválja a szelekciós folyamatokat? Milyen szelekciós kritériumokat lehet elkülöníteni? A tárcák esetében eredeti cikkekről beszélhetünk vagy más lapokból való átvételről? Hogyan jelenik meg Temesvár és a régió az újságban? Megfigyelhetőek-e egyezések és különbségek a vizsgált újság és a magyar nyelvű *Temesi Lapok* között?

Az itt elvégzett kutatás szempontjából kifejezetten jól hasznosíthatónak bizonyult az a módszertani felvetés, amelyet Norbert Bachleitner a tárcák és a tárcaregények² és az 1855-ben

¹ Birk, Matjaž (Hg.): *Zwischenräume. Kulturelle Transfers in deutschsprachigen Regionalperiodika des Habsburgerreichs (1850–1918)*. Wien: Lit Verlag, 2009. (Transkulturelle Forschungen an den Österreich-Bibliotheken im Ausland, Bd. 1.) S. 7.

² Bachleitner, Norbert: *Kleine Geschichte des deutschen Feuilletonromans*. Tübingen: Narr, 1999. S. 42.

íródott bécsi és pesti napilapok irodalmának³ vizsgálatakor érvényesít. A tárca és a hír, a szórakozás és a híradás, illetve a komoly és a népszerű lapokban található irodalom szoros kapcsolatának feltételezésével Bachleitner egy olyan elméleti keret alapjait rakta le, amely nem csak a folytatásos regényekre, hanem az egész tárcarovatra érvényesíthető, a *Temesvarer Zeitung* összefüggésében is.

Kai Kauffmann meglátásában a tárcát magát mint a közvetítés helyét kell vizsgálni, amin keresztül áthatol az irodalom, publicisztika, társadalom, gazdaság és politika. Ez a tény rögtön felveti azt a problémát, ami egyben a tárcakutatás egyik legfőbb nehézsége is, éspedig azt, hogy az újság részeinek és szövegtípusainak az egymástól való elválasztása és megkülönböztetése rendkívül nehéz, ha nem teljességgel lehetetlen vállalkozás. Ehhez még az is hozzáadódik, hogy számtalan szöveg mindenféle szerzőre való utalás nélkül vagy álnevek alatt jelenik meg, ami természetesen hátráltatja, esetenként ellehetetleníti az egyes szövegek feltárását, besorolását és kontextualizálását. A disszertáció által vizsgált cikkek esetében is hasonló volt a helyzet, sok esetben szerző nélkül vagy a szerző iniciáléjával, ritkább esetben álnevekkel jelentek meg a szövegek.

A tárcarovattal kapcsolatban nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, miszerint a 'tárca' terminus nem egyértelműen csak egy bizonyos tartalomra, illetve formára vonatkozik. Kai Kauffmann egy olyan példát említ ezzel kapcsolatban, amely a *Temesvarer Zeitung* tárcarovatának kutatása szempontjából is fontos lehet. Bizonyos szövegtípusok vizsgálatakor az egyes szövegek műfajokba való besorolását az is megnehezíti, hogy például az olyan műfajok, mint az ún. *Wochen-Plauderei* vagy *-Causerie*, tudatosan mozognak a város- és útleírások, a színház- és zenekritika, morális szatíra és politikai kommentár határai között.⁴ (A témáról bővebben a disszertáció „*Temeswar und das Banat in der Temesvarer Zeitung*“ c. fejezetében lehet olvasni.)

Az elemzés során a vizsgált lap tárcáit különböző regionális és tematikus kontextusokba helyeztük és ezek szemszögből vizsgáltuk, és ezáltal egy kultúratudományi elemzési módot érvényesítettünk, amely a centrumról és a perifériáról szóló irodalmi-kulturális diskurzusok logikáját is érvényesíti.

³ Bachleitner, Norbert: *Politik und Unterhaltung. Literatur in der Wiener und Pester Tagespresse des Jahres 1855*. In: Bachleitner, Norbert – Seidler, Andrea: *Zur Medialisierung gesellschaftlicher Kommunikation in Österreich und Ungarn*. Studien zur Presse im 18. und 19. Jahrhundert. Wien: Lit Verlag, 2007 (Finno-Ugrian Studies in Austria, Bd. 4), S. 133–176.

⁴ Vgl. Kauffmann, Kai: „Narren der modernen Kultur“. Zur Entwicklung der Wochenplauderei im Wiener Feuilleton 1848–1890. In: Arman, K. – Lengauer, H. – Wagner, K. (Hg.): *Literarisches Leben in Österreich*. Wien: Böhlau, 2000. S. 343–359.

A Bánság mint különböző kultúrák találkozási helye, hasonló kulturális jegyeket mutat fel a 19. század végén, mint a nagy közép-európai régiók. A kulturális cserekapcsolatoknak a német nyelvű kommunikációs térben városokat és régiókat átívelő funkciójuk volt, kölcsönös kapcsolat jött létre a centrum és a periféria között: Bécs és a bécsi német nyelvű irodalom reprezentációját Pest, Prága és Lipcse is továbbvihette, mint ahogy Bécs is a magyar nyelvű irodalom bölcsőjévé válhatott Csáky Moritz szerint. Csáky több példát is említ a közép-európai régió koherenciájára, mindenekelőtt a különféle sajtóorgánumokat és a változatos könyvtermést Budán és Pesten, amelyek a szellemi élet egy fontos részét közvetítették a centrumból a periféria irányába.⁵

Az általam alkalmazott módszertan egy interdiszciplináris és komparatív megközelítést feltételez. Egyrészt felhasználja a sajtótörténet, az irodalom- és a kultúrtörténet és nem utolsósorban a kulturális transzferkutatás jellegzetes terminológiáját, másrészt az erős regionális és nemzeti jelleggel bíró szövegek bemutatásának esetében (ún. csevegések vagy az egyre erősödő magyarosítási törekvések kérdéséről tárgyaló szövegek) összeveti a cikkeket az 1872-ben megalakult *Temesi Lapok* tárcarovatának a szövegeivel.

A dolgozatban elvégzett elemzés ugyanakkor folyamatos önreflexiót, kritikus hozzáállást igényelt, valamint a sajtókutatásban használt rendszerező, minőségi szempontokat érvényesítő tartalomelemzés szempontjainak érvényesítését is megkövetelte. Ezért mintegy magától értetődött az újságban leghangsúlyosabban megjelenő témákra való fokozott koncentráció az elemzések során (pl. külföldi irodalmak ismertetése, lokális jellegű témák, népleírások, nőkérdés), illetve ezeknek a magyar főváros és Bécs összefüggésében történő összehasonlító elemzése. A Temesvár–Budapest–Bécs tengely mentén megvalósuló élénk kulturális cserekapcsolatok vizsgálata arra is felhívja a figyelmet, hogy elengedhetetlen az újság tárcarovatában megjelenő szövegek irodalom- és kultúrtörténeti vizsgálata. Jelen disszertáció ennek jegyében Temesvár és a régió sajtójának feltárásához, illetve a tárcarovatról alkotott kép regionális szempontokat érvényesítő kiteljesítéséhez és árnyalásához kíván hozzájárulni.

3. A kutatás új eredményei

A német nyelvű sajtóorgánumok a 19. század második felében a dél magyarországi régiókban alig váltak kutatás tárgyává. A jelenlegi vizsgálat hiánypótló szerepet vállal az Osztrák-Magyar Monarchia regionális sajtójának kutatásában.

⁵ Csáky, Moritz: *Das Gedächtnis der Städte. Kulturelle Verflechtungen – Wien und die urbanen Milieus in Zentraleuropa*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 2010. S. 283.

A *Temesvarer Zeitung* tárcarovatának dokumentálása 1871 és 1882 között, Adolf Sternberg főszerkesztő vezetése alatt hozzájárul a bánási régió napilapjainak tartalmi feltárásához és értelmezéséhez. A szisztematikus tartalmi elemzés után megállapítható, hogy a vizsgált időszakban a napilap a kulturális transzfer orgánusaként közvetített a centrum (Bécs, Budapest) és a provincia (Bánság) között, ahol a kulturális cserekapcsolatok folyamatai különböző tematikus súlypontokban és a szelekció során előnyben részesített szerzőkben nyilvánulnak meg.

A kutatás során az is világossá vált, hogy az 1871 és 1882 közötti, Adolf Sternberg neve által fémjelzett időszakot egy a többtől elkülönülő periódusnak tekinthetjük. Amellett, hogy Sternberg folyamatosan törekedett egy gazdag és nívós tárcarovat kialakítására, nagy hangsúlyt fektetett a helyi jellegű cikkek megjelenésére is. A helyi tartalommal rendelkező cikkek felértékelődése az ő munkásságához köthető, ezek a vizsgált újságban a következő címek alatt jelentek meg: *Temesvarer Plaudereien*, *Temesvarer Geschichten*, *Temesvarer Genrebilder*, *Temesvarer Raritäten* stb.

A *Temesvarer Zeitung* kultúráközvetítő szerepét a disszertáció társadalomtörténeti szempontból vizsgálta. A régió sokszínűsége, úgy az etnikai összetétele, mint a társadalmi tagoltsága jelentette az újság számára azt a környezetet, amelyben magát meghatározta, és amelyben fejlődnie kellett. A *Temesvarer Zeitung* mint liberális és polgári sajtóorgánium nagy érdeklődést mutatott a polgári társadalom kialakulása iránt, valamint a kulturális sokszínűség további kibontakozására és egy mindenki által elfogadott életstílus támogatására törekedett.

A főszerkesztő Adolf Sternberg többször kihangsúlyozta a vizsgált időszakban, hogy a lap a bánási régiót és a várost különös figyelemmel követi. Ebben az időszakban jelennek meg az újságban azok a szövegtípusok (Plaudereien, Genrebilder, Bagatellen, Raritäten, Nächte), amelyek középpontjában a város történései, a színház működésének kérdései állnak. Ezekben a szövegekben főleg izgalmas, szórakoztató történeteket találunk Temesvár mindennapjairól.

A tárcarovatban megjelent szerzők és műveik rendszerezésének folyamatában hasznos módszertani segítséget nyújtott a Gabriele Melischek és Josef Seethaler által használt, az „agenda setting“ és a „framing“ kulcsszavai körül szerveződő elmélet. Az egyes témákról vagy szerzőkről szóló szövegek gyakorisága (kumulációja) egy adott időközön belül lényegesen befolyásolja azt, hogy miről vagy kiről szólnak a nyilvánosság diskurzusai. A „framing” során a kiválasztott szerzők és műveik egy olyan összefüggés-rendszerbe kerülnek, amelynek nagyfokú társadalmi legitimációja van.

A külföldi irodalom közvetítésének vizsgálatakor elsősorban az szelekciós mechanizmusok és kritériumok kérdésére kellett lehetséges válaszokat megfogalmazni: itt elsősorban olyan kérdésfelvetésekre gondolunk, amelyek az egyes szerzők és művek válogatására, eredeti alkotások vagy más újságokból történő átvételek problematikájára vonatkoznak. Központi kérdésnek minősült a modern irodalmi törekvéseknek, szerzőknek és műveiknek az újságban való jelenléte, illetve ezzel összefüggésben a modern és/vagy konzervatív ízlésnek megfelelő alkotók favorizálása.

A szelekció módozatainak vizsgálatának kiindulópontját Norbert Bachleitner téziseire alapozva az a megállapítás jelenti, miszerint a Bánságban és Temesváron még nem ment végbe az a belső differenciálódási folyamat, amelynek következtében Bécsben meglehetősen egyértelműen elkülönültek egymástól a minőségi, komoly lapok, illetve a populáris újságok. A *Temesvarer Zeitung*nak ebből kifolyólag egy többnyelvű környezetben, egy differenciálatlan sajtókörnyezetben kellett hely állni és fejlődni, amiből egyenes ágon következik az, hogy a szerkesztői eljárásokat egyfajta kiegyenlítő törekvés jellemzi a Bachleitner által meghatározott, néha egymással ellentétes kategóriák között. Ennek megfelelően a lap egyszerre közöl neves és elismert szerzőktől, valamint a korban népszerű, ma esetleg teljességgel feledésbe merült íróktól; a műfajok rendjén a novella és elbeszélés mellett a regény is megjelenik; a külföldi és a hazai irodalom közötti tudatos választás pedig egyáltalán nem jellemző.

Az „agenda setting” elvének megfelelően, és ezzel szoros összefüggésben, a kumuláció kritériumából adódóan megállapítható, hogy Leopold Sacher-Masoch gettó-elbeszélései, valamint korrajzai révén a legnépszerűbb osztrák szerzőnek bizonyult.

A magyar irodalom *Temesvarer Zeitung*ban való ismertetése elsősorban a kortárs magyar irodalom szövegeinek publikálása révén történik, ezeket pedig recenzió és kritikák egészítik ki, de gyakran közöl a lap rövid híreket is a magyar irodalmi életből. Figyelemreméltó a szerkesztők, Silberstein és Sternberg törekvése a 19. század második felének legfőbb magyar irodalmi fejlődési tendenciáinak és reprezentatívnak tekintett alkotóinak az ismertetésére. Ennek megfelelően a lap bőséges információmennyiséggel látta el az olvasót a korabeli kortárs magyar irodalom történéseiről. Így például a Jókai iránti rajongás azáltal is hangsúlyossá válik, hogy a *Temesvarer Zeitung* folyamatosan tudósítja olvasóit Jókai regényeinek és elbeszéléseinek legújabb német nyelvű fordításairól, illetve az író nemzetközi fogadtatásáról és sikereiről. A vizsgált időszakban mindazonáltal Jókaitól csupán rövidebb szövegeket közöltek, az újságban Jókai-regény nem jelent meg. Jókai mellett Kiss József a második legkedveltebb magyar szerző a vizsgálat tárgyát képező időszakban. A temesvári

publikum körében való népszerűségéhez természetesen az az életrajzi adalék is hozzájárult, hogy Kiss 1876-tól a helyi zsidó hitközség titkára volt, és így 1882-ig mint a város elismert értelmiségije Temesváron élt.

Az osztrák és magyar irodalommal ellentétben a *Temesvarer Zeitung* tárcarovata egy mennyiségileg szerényebb válogatást közöl a német irodalomból. Minőségi szempontból azonban az is feltűnő, hogy a publikált irodalmi szövegek jó része a kortárs irodalmi tendenciák, elsősorban a poétikus realizmus iránti érdeklődésről tanúskodik. Itt elsősorban az északi német írók műveire, Theodor Storm (1817–1888), Theodor Fontane (1819–1898) és Paul Lindau (1839–1919) elbeszéléseire kell gondolnunk, akik egy vagy több írással voltak jelen a lap hasábjain.

A tárcarovatban közölt epikus műfajok változatossága mellett (útirajz, novella, esszé) a *Temesvarer Zeitung* 1873-tól kezdődően folytatásos regényeket is közöl, elsősorban németországi íróktól (Wilhelm Koch, Hermine Frankenstein, Theodor Küster, Adolf Müzelburg). Az egyetlen kivételt ilyen szempontból Wilkie Collins (1824–1889) angol író képviseli, aki a kor legismertebb és legjobban fizetett írói közé tartozott: a *Von Stufe zu Stufe* című regénye az újság első folytatásos regénye az 1871–1882-es időszakban.

A tárcarovat ugyanakkor nem német szerzők rövidebb prózai műveit is közölte, ezen a téren a francia irodalom egyértelmű dominanciája figyelhető meg. A kor elismert naturalista szerzői közül Émile Zola (1840–1902) három elbeszéléssel van jelen. Ugyanakkor a lap számaiból az a törekvés is kiolvasható, hogy tartsák a lépést a kor haladó tudományos és irodalmi irányzataival, aminek az is jó példája, hogy recenziót közölnek Hyppolite Taine a modern Franciaország születéséről szóló művéről is.

A temesvári színházi életnek szentelt szövegtípusok is egy meglehetősen széles skálán mozognak: a tárcarovatban gyakran találunk részletesebb állásfoglalásokat a színházügy fontos kérdéseinek kapcsán, ezeken túlmenően pedig folyamatosan közölnek hosszabb-rövidebb kritikákat és elemzéseket, a napi újdonságoknak szentelt rovatban pedig folyamatosan közölnek kishíreket, valamint rendszeresen ismertetik a színházi programot is.

A *Temesvarer Zeitung* a vizsgált időszakban folyamatosan publikál olyan írásokat, amelyek az egyes népek és nemzetek leírásával, illetve hozzájuk kapcsolódó, érdeklődésre számot tartó eseményekkel foglalkoznak. A különböző idegenképeket megrajzoló szöveget jórészt ismeretlen szerzőtől, bármiféle műfaji megjelölés nélkül jelennek meg. A leggyakrabban ismertett népek sorába az amerikaiak, oroszok, franciák, spanyolok, olaszok, kínaiak, japánok, mexikóiak és törökök tartoznak, Ezen idegenképek túlnyomó többségét a

különböző műfajokban (útirajz, híradás, elbeszélés, anekdota) létrejött, nagyfokú tematikus változatosságot felmutató Amerika-ábrázolások alkotják.

Az Amerika-képek mellett az újság lapjain szintén nagy számban jelennek meg Oroszországgal, Franciaországgal, Spanyolországgal és Olaszországgal kapcsolatos leírások, novellák, útirajzok és kishírek: Ezek mellett olyan írások is helyet kaptak az újságban, amelyek esetenként a szomszédos népek (magyarok, svábok, szerbek, románok) aktuális politikai állapotával, illetve történelmével foglalkoznak.

A kor egyik fő problémájának minősülő nőkérdésben a *Temesvarer Zeitung* is gyakran állást foglal, követvén a magyarországi újságok által megfogalmazott és hirdetett álláspontokat. A nőkérdéshez kötődően különböző témákban jelent meg számos cikk, beszámoló és anekdota, amelyek középpontjában a nők társadalmi helyzete, a női emancipáció kérdése, a nők szavazati joga, a külföldi nőmozgalmak eseményei, a nőnevelés kérdései stb. állnak.

Mint Temesvár legfontosabb polgári liberális újságja a *Temesvarer Zeitung* tudatosan és következetesen vállalta fel az egymás mellett élő kultúrák közötti közvetítés szerepét, miközben írásai révén folyamatosan összekapcsolta Temesvárt a központnak tekintett városokkal (Bécs, Budapest). Az urbanizáció és modernizáció különböző aspektusainak (kulturális intézmények helyzete, színház, nőkérdés stb.) tematizálásával, összeurópai szempontból is releváns témák felé fordulásával és az új sajtóműfajok iránti nyitottságával a *Temesvarer Zeitung* a korabeli társadalmi-kulturális élet aktuális tendenciái, jelenségei iránt fogékony és elkötelezett sajtóorgánumnak bizonyult.

4. A témában végzett publikációs tevékenység

„*Temesvar ist keine gewöhnliche Provinzstadt*“. Adolf Sternbergs *Betrachtungen über die Banater Hauptstadt*. In: Philipp, Hannes / Ströbel, Andrea (Hg.): *Deutsch in Mittel-, Ost- und Südosteuropa. Geschichtliche Grundlagen und aktuelle Einbettung*. Beiträge zur 2. Jahrestagung des Forschungszentrums Deutsch in Mittel-, Ost- und Südosteuropa. Regensburg: Friedrich Pustet, 2017. S. 334–346.

Die Völkerbilder der Temesvarer Zeitung. In: Berzeviczy, Klára / Jónácsik, László / Lökös, Péter (Hg.): *Mitteleuropäischer Kulturraum. Völker und religiöse Gruppen des Königreichs Ungarn in der deutschsprachigen Literatur und Presse (16.–19. Jahrhundert)*. Berlin: Frank&Timme Verlag, 2015. S. 183–194.

Im Spannungsfeld von Kulturen: die deutsche Regionalpresse im Banat. In: János, Szabolcs / Nagy, Ágota (Hg.): *Krisen als Wendepunkte. Studien aus dem Bereich der Germanistik.* Beiträge der V. Internationalen Germanistentagung an der Christlichen Universität Partium, Oradea, 6.–8. September 2012. Wien: Praesens Verlag, 2015 (Großwardeiner Beiträge zur Germanistik 12), S. 39–51.

Reiseberichte als Medien der Erinnerung in der Temesvarer Zeitung. In: Hillenbrand, Rainer (Hg.): *Erinnerungskultur. Poetische, kulturelle und politische Erinnerungsphänomene in der deutschen Literatur.* Wien: Praesens Verlag, 2015 (Pécser Studien zur Germanistik 7), S. 73–81.

Deutsche Regionalpresse im Banat. In: Hg. von Szabolcs János-Szatmári / Ágota Nagy / Péter Varga: *Sprache, Literatur und Kultur in Grenzüäumen.* Studien aus dem Bereich der Sprach-, Literatur- und Kulturwissenschaft. Oradea: Editura Partium, 2012. S. 117–128.

Geschichte der Temesvarer Zeitung von den Anfängen bis 1871. In: Zoltán Szendi (Hg.): *Deutschsprachige Literatur und Kultur im regionalen und internationalen Kontext.* Beiträge der internationalen Konferenz des Germanistischen Instituts der Universität Pécs vom 9. bis 11. September 2010. Wien: Praesens 2012 (Pécser Studien zur Germanistik 5), S. 255–266.